

справжнього письменника завжди є найзаповітнішою мрією. Але, як видно, в цьому напрямку думка письменниці чомусь не працює. Не випадково тому поет-сатирик Микола Сом запропонував (у жанрі "епітафії") такий напис на її могилі: "... Замість хреста стоїть велика палка, // І вже ніде не чути матюків".

Дуже хотілося б, аби на ненормативній образності, що маскується під фольклор, був колись такий поставлений хрест. Бо ж ідеться не просто про неприйняття такої образності, а про сам феномен художності. На яку стежу він втрапляє у зв'язку з таким "розперезаним", "низовим" його розумінням – актуальне завдання і "чистих" літературознавців, і фольклористів.

Одержано редакцією – 6.11.2014. Прийнято до публікації – 15.12.2014.

Людмила ЄФРЕМОВА
Олена ЯРИНЧИНА

ВІЙСЬКОВІ МОТИВИ В СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ З ГРЕБІНКІВЩИНИ

У статті розглянуто результати експедиції у серпні 2014 р. до Гребінківського району Полтавської області. В контексті сучасних суспільно-політичних подій в Україні основну увагу зосереджено на військових мотивах у текстах народних пісень, записаних у м. Гребінка та селах району. Наявність військових мотивів опосередковано зафіксовано у весільній пісенності та безпосередньо – у необрядових ліричних піснях та баладах. Особливу увагу приділено соціально-побутовим пісням та баладам: козацьким, солдатським та рекрутським, а також їхньому побутуванню у сучасному культурно-суспільному житті.

Ключові слова: Полтавщина, народні пісні, соціально-побутові, рекрутські та солдатські пісні, виконавці.

Постановка проблеми. У сучасних складних соціально-політичних умовах цікаво простежити подальше побутування народної пісенності, що зберегла донині відгомони суспільного життя, пов'язані з військовими конфліктами минувшини. Останні міцно закарбувалися у соціально-побутовій народній пісенності українців. Крім того, відгомони соціальних відносин, пов'язані з війною можна простежити також у інших масивах народної пісенності, зокрема, у календарній та родинно-обрядовій, необрядовій пісенній ліриці, романсах та піснях

літературного походження. Одним із основних завдань цієї розвідки є спроба простежити на матеріалах сучасних записів з Гребінківського району Полтавської області відгомони та паралелі сучасного політичного життя країни з подіями давно минувших днів, закарбованими у народній пісенності, виявити жанри, у яких і досі згадуються військові події далекого минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною ґрунтовною публікацією, присвяченою рекрутським та солдатським пісням, є збірка "Рекрутські та солдатські пісні" [1]. Цьому жанру соціально-побутової пісенності присвячена кандидатська дисертація аспірантки О. Яринчиної. Солдатським та рекрутським пісням присвячено відповідні розділи частотного каталогу українського пісенного фольклору Л. Єфремової [2, 637-655; 3, 438-449; 4] та її ж стаття у "Матеріалах до української етнології [5]". Над зводом народної пісенності Полтавщини працює відділ етномузикології ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, зокрема, співробітниця відділу А. Філатова підготувала масштабний покажчик по фондах Наукового архіву рукописів та фонозаписів Інституту, присвячений записам з Полтавщини.

Мета статті полягає у висвітленні перебігу та матеріалів останньої експедиції у Гребінківський район Полтавської області, ознайомленні широкого загалу зі станом побутування народної пісенності Полтавщини на сучасному етапі, виявлення у записах народних пісень військових мотивів, аналіз зібраних матеріалів у відповідному ракурсі.

Виклад основного матеріалу. Гребінківський район розташований на північному заході Полтавщини. Він межує з Пирятинським й Оржицьким районами Полтавської області та Драбівським районом Черкаської. Мальовнича природа краю сприяла розквіту народної культури на Гребінківщині, зокрема й народного співу. Районне місто Гребінка (до 1901 р. с. Тінь) взяло свою назву від прізвища видатного українського письменника, громадського діяча Євгена Гребінки (1812-1848), який народився недалеко від теперішнього міста у с. Мар'янівка. Митець багато встиг зробити для української культури за своє коротке життя. Його життю та творчості присвячено музей у міському будинку культури.

Гребінківський район досі був мало обстежений фольклористами. Тому у серпні 2014 року авторами цієї статті було здійснено експедиційний виїзд до міста Гребінки та сіл району. Увечері першого дня експедиції, 11 серпня було здійснено запис народних пісень від учасників ансамблю "Берегиня" (керівник Луценко Н. О.). Співаків

зібралось багато, десь півтора десятки, але автентичні народні пісні знали та виконували четверо-п'ятеро співаків-жінок, одна з них, Кочерга Галина Сергіївна родом з Драбівського району на Черкащині. Вона й заспівувала частину пісень. Голосний автентичний спів примушував напружуватися виконавиць, решта присутніх навіть затуляли вуха. Ця особливість гучного співу, на межі фізичних можливостей, спричиняла переважно виконавиць, часто вони навіть не могли доспівати пісню до кінця.

Наступного дня 12 серпня несподівано трапився транспорт до с. Тарасівка (через нього за легендою проїжджав Тарас Шевченко) Гребінківського району. Фольклористи у селі з'явилися без попередження, як "сніг на голову", терміново скликали співаків. Поки збиралися виконавці, нас "розважали" вчителька місцевої школи та завідувачка шкільного краєзнавчого музею. До них приєдналася бібліотекарка і всі разом почали пригадувати зразки дитячого фольклору, згадували деякі ліричні пісні. Тим часом на велосипедах (єдиний соціальний транспорт у селах та й у Гребінці) почали з'їжджатися співачки пенсійного віку, кинувши напризволяще все своє господарство. А за нами приїхав наш "випадковий" транспорт – автобус Гребінківського будинку культури. Ми вирішили добиратися будь-чим, але не лишати співачок, що приїхали на сеанс звукозапису. І були нагороджені за свою "самозреченість". На велосипедах до нас прибули учасники ансамблю "Джерело" (керівник Іванченко С. М.), справжні знавці автентичної народної пісенності з унікальними голосами, які проспівали такі ліричні пісні, що їх не брала жодна нотно-музична графіка, а весільними піснями вони так і "сипали", наче з невичерпного джерела. Мабуть, тут і справді був Тарас. У Гребінку добиралися електричкою. Ввечері з диктофоном навідалися до Левченко Валентини Олексіївни, жінки-інваліда, яка знала багато пісень, вишивала, писала спогади та статті.

Середа 13 серпня – базарний і щасливий для фольклористів та місцевих жителів день, оскільки тільки в базарні дні до сіл району ходять автобуси двома рейсами: о шостій ранку та о дванадцятій дня. За домовленістю з керівниками ансамблів їдемо до сіл Мар'янівка та Короваї. У Мар'янівці виходимо біля могили та пам'ятника Є. Гребінки, їдемо до клубу. Приїхали рано, клуб зачинено, чекаємо. Так само на велосипедах з'їжджаються бабусі та жінки. Приїхало чимало на чолі з керівницею ансамблю Ігнатович Т. В. Вона ж допомогла нам добратися до Короваїв, де записували у камерній обстановці занедбаного клубу від учасниць ансамблю "Сусідоньки" (керівник Запорожець В. І.). Співуча Полтавщина, щирі люди, які кидали всі свої справи і турботи

задля любові до рідної пісні. В обох селах наспівали чимало чудових пісень.

В останній день експедиції, 14 серпня, свято, ідемо таксомотором до села Сліпорід-Іванівка, по дорозі підбираючи керівницю ансамблю Теслицьку К. П. Записуємо у хаті гостинних господарів – Швеця Петра Олександровича та Швець Віри Степанівни. Запис перериваємо на святковий обід: капуста, шуляки, печиво тощо. Це перший гурт, у якому не тільки присутні, але й активно співають чоловіки – господар оселі та Кравченко Микола Михайлович. У відповідальний момент закінчується заряд батарейок у диктофоні, запис йде на мобільний телефон. Робота закінчена, записано понад 200 пісень за чотири дні експедиції. Співуча Полтавщина!

У країні йде війна. Розпитували виконавців не тільки про дитячий та обрядовий фольклор, баладні та необрядові ліричні твори, але й про те, як проводжають в армію, які пам'ятають рекрутські та солдатські пісні. Про проводи спогадів мало, все відбувалося, як скрізь: застілля, пісні, сльози. Пісні будь-які, але були серед них солдатські.

Нас цікавило, як тему проводів у солдати, солдатського життя, наслідків воєнних дій народ закарбував у піснях. Зібраний матеріал дозволяє зробити певні спостереження у різних жанрах пісенного фольклору. Почнемо здалеку. Календарно-обрядових пісень записано дуже мало, а от весільними піснями виконавці так і "сипали", незважаючи на те, що традиційне весілля зараз влаштовують рідко. Військових мотивів у весільних піснях Гребінківщини майже немає, хіба що є згадка про ворогів, які не повинні переходити дороги:

1. Ой ви, вороги, вороги,
Да не переходьте дороги,
Бо це дорога й до Бога,
До свекрового й порога.

2. Да нехай перейде родина
Ще й щасливая година.

3. Да нехай перейде чоловік,
Щоб нашим молодим був довгий вік. (с. Тарасівка)

В кінці співу весільних пісень виконавці вигукують то "У!", то щось подібне до "І!"

У дитячих та жартівливих піснях військові мотиви відсутні, зате ними рясніють балади та необрядова лірика. У найдавніших баладах про кохання стрілець розлучає пару голубів (м. Гребінка). У пізніших дівчина проводить до похід милого. Той безтурботно збирається одружитися на

чужині, а дівчина проклинає коханого, бо їй "зв'язала руки" маленька дитина (с. Тарасівка).

У родинно-побутових баладах у солдати виряджає сина мати, як-от у баладі "Невістка-тополя" (14-БР-02 за частотним каталогом [2, 552-555; 3, 252-254]). Повертається син до хати, а його жінку занапастила його рідна мати (с. Тарасівка). Через початкові слова "Виряджала мати сина у солдати" пісню іноді виконують на проводах в армію. Мотив проводів в армію зустрічаємо також в іншій баладі про злу свекруху-отруйницю (за частотним каталогом 14-БР-04 [2, 556-558; 3, 255-257]). Повертаючись зі служби, син приводить до матері невістку. Отруюючи нелюб невістку, мати труїть і сина (м. Гребінка).

Тему проводжання матір'ю сина у солдати простежуємо також у пісенній ліриці. У варіанті, записаному у Тарасівці, знаходимо контамінацію рекрутської пісні "В суботу пізньою, в неділю ранньою" (23-ЛС-12 за частотним каталогом) та родинно-побутової "Закувала зозуленька" (15-ЛР-05). В ній мати проводжає сина у солдати і просить повернутися; син не обіцяє, адже кінь спіткнувся:

1. В суботу пізньою,
В неділю ранньою
Кувала зозуля
В саду жалібньою.
2. Ой то ж не зозуля,
То рідная мати,
Вона ж виряджала
Синочка в солдати:
3. – Іди, іди ж, синку,
Не довго й барися,
Через два годочки
Додому й вернися.
4. – Ой рад би ж я, мамо,
Ще й раньше вернеться,
Да кінь вороненькій
В дорозі спіткнувся.

Військові мотиви знайшли яскраве втілення у козацьких піснях та баладах, зокрема про загибель козака на війні, коли його тіло неприбране залишається у чистому полі. Про це йдеться у баладі "Із-за гір, з-за гір" (15-БР-11 за частотним каталогом [2, 573-574]). У ній полеглому козака оплакують зозулі (ластівки) жалібниці: мати, сестра та дружина:

1. Из-за гір, з-за гір
Вилітав сокіл,
Ой йа з-за хутора
Вилітало два.
2. Из-за хутора
Вилітало два,
Ой да й один одного
Братом назива.
3. – Де ти, брат, бував,
Що ти, брат, видав?
- Ой та видав я жито,
Козака вбито.
4. Убито його
Край озеречка,
Ой та розлилася кров
Кругом сердичка.
5. Розлилася кров
Кругом сердичка,
Ой та поросла трава
Крізь реберечка.
6. Приліта к ньому
Аж три ластівки,
Ой шо перва ластівка -
Рідна матінка.
7. Друга ластівка -
Рідна сестронька,
Ой а третя ластівка -
Невірна жона.
8. Де мати плаче,
Там річка тече,
Ой а де сестриця,
Вийшла криниця.
9. А де сестриця,
Вийшла криниця,
Ой де невірна жона,
Посохла й трава.

Пісню виконала жінка-інвалід Левченко Валентина Олексіївна, родом із с. Паризька Комуна. Її спів, чуттєвий та зворушливий, найточніше допомагає слухачеві проникнути у зміст пісні про матір, яка найбільше

вболіває за загиблим сином; сестру-жалібницю та невірну жінку, від сліз якої навіть посохла трава. У цій баладі яскраво простежуємо риси ліро-епічної баладної піснетворчості з її неспішним викладом та трагічним завершенням. Балада має обрядове походження, що вплинуло на її стильові особливості. Зокрема це стосується складочислової будови чотирисегментної строфи (5+5)². Основний п'ятискладовик притаманний колядкам та багатьом весільним пісням. Співачка в руслі придніпровської традиції протяжного співу розширює третій сегмент строфи початковою часткою "ой", посилюючи тим самим епічний характер виконання.

Найяскравіше військові мотиви можна простежити у соціально-побутовій пісенності, у солдатських та рекрутських піснях. Серед них трапляються переклади та транслітерації російських солдатських пісень, напр., "Последній нонешній деньочок" (м. Гребінка), що стала особливо популярною у часи першої світової та громадянської війни у Росії.

Деякі традиційні солдатські та рекрутські пісні залишилися у пам'яті виконавців не повністю. Збережені фрагменти іноді навіть важко ідентифікувати з цим шаром народної пісенності. Так, у чудовому багатоголосому фрагменті пісні "Ой у лузі" (с. Тарасівка) йдеться про дівчину, яка породила сина, дала йому "личко, чорні брови", та не дала щастя-долі. Насправді, ця пісня має продовження: «розвивайся, дубе, мороз буде; збирайся, хлопче, похід буде» (23-ЛС-03 за частотним каталогом українського пісенного фольклору [2, 644-645; 3, 438-439]). У такому ж скороченому вигляді пісню виконали співачки з с. Мар'янівки. Вони ж згадали рідкісну пісню "Ой по лану, по лану", у якій вдова приймає солдат, що шукають ночівлі:

1. Ой по лану, по лану
Да ще й по діброві
Попросилися ночувати
Солдати до вдови.
2. – Ой удово, удово,
Ой дай коням сіна.
- Солдатики ж ви мої,
Я ще й не косила.
3. Я й не сію, не орю,
Сім год без мужа живу,
Уже восьмая зима,
Як горюю я сама (с. Мар'янівка).

Ще й досі у репертуарі народних співаків Полтавщини широко побутує рекрутська пісня XIX-початку XX ст. про жеребкування у прийомі, коли майбутній рекрут у присутності офіцерів тягне номер-

жерebox (23-ЛС-09 за частотним каталогом [2, 649]). У варіантах цієї пісні з інших місцевостей парубка також запитують, чи є в нього жінка, рідні, батьки. Пісня має двосегментну строфу зі складочисленням 8+8, часто з повторенням другої половини з характерним приспівом. У запису з м. Гребінки та с. Мар'янівки пісня має наступний текст за характерним приспівним розширенням основної строфи, яке надає співу залихвості, розудалості похідної солдатської:

1. Налий, мати, стакан рому,
Бо я їду до прийому.
Гей-у-гей, о-ха-ха,
Бо я їду до прийому.
2. А в прийомі скляні двері,
Там сиділи офіцери.
3. Там сиділи й генерали,
Стояв ящик з номерами.
4. Витягаю сорок п'ятий,
Закричали, що прийнятий.
5. Ой машина, ти залізна,
Куди милого повезла? (м. Гребінка)

1. Ой машина, ти залізна,
Куд милого завезла?
2. Ой машина, дай гудочок,
Подай, милий, голосочок.
3. Налий, мамо, стакан рому,
Бо я їду до прийому.
4. А в прийомі скляні двері,
Там сиділи офіцери.
5. Випав номер сорок п'ятий,
Записали, що прийнятий.
6. Я ж думала, що сміється, -
Він навіки розстається. (с. Мар'янівка)

Цю пісню нам співали й у інших селах Гребінківського району.

Та найбільше вдалося зафіксувати варіантів військової балади "На горі стоїть хатина" (23-БС-07 за частотним каталогом [2, 641-642]). У ній мати (Ярина) не впізнає пораненого сина, який повернувся з війни. Цим і закінчуються усі варіанти, записані нами на Гребінківщині від усіх виконавців. У записах з інших регіонів є продовження: син помирає від одержаних ран і мати також з туги за ним. Є деякі варіантні відмінності у записах, зроблених нами від різних виконавців. Співаки з Гребінки не зазначили у пісенному тексті поранення сина, хоча усно

згадували, що були такі. У селах, зокрема й у Тарасівці, у тексті пісень згадано про поранення сина – "увійшов на двох костилих, ще й без правої руки":

1. На горі стоїть хатина,
Похилилася й вона,
В тій хатині жила Ярина,
Однока і сумна.
2. Як то ввечері пізенько,
Як заснуло все село,
До Ярини потихеньку
Хтось постукав у вікно.
3. А Ярина відчиняє
Та й питає, звідки я.
- Ой хіба ж ти не впізнала
Свого сина Василя?
4. Защиміло коло серця,
Закипіла в грудях кров...
- Ой хіба ж ти не впізнала? -
Син питає її знов.

(м. Гребінка)

1. На горі стоїть хатина,
Похилилася й вона,
В тій хатині жила Ярина,
(Й) однока і сумна.
2. Раз увечері пізенько,
Як заснуло й все село,
До Ярини потихеньку
Шось постукав у вікно.
3. А Ярина й відчинила
Та й питає: – Й звідкіля?
- Ой хіба ж ти не впізнала
Свого сина й Василя?
4. А Ярина відчинила
Та й питає: – Хто ж такий?
Увійшов на двох костилих
Ще й без правої руки.
5. Заболіло коло серця,
Закипіла в жилах кров.
- Хіба ж ньька не пізнала? -
Син питає матір знов. (с.Тарасівка)

1. На горі стоїть хатина,
Похилилася вона,
В тій хатині жила Ярина,
Одинока і сумнає
2. Раз увечері пізенько,
Як заснуло все село,
До Ярини потихеньку
Хтось постукав у вікно.
3. А Ярина відчиняє
Та й питає: – Хто такий?
Увіходить на костилях
Ще й без правої руки.
4. А Ярина відчиняє
Та й питає: – [Звідкіля]?
- Ой хіба ж ти не впізнала
Свого сина Василя?
5. А послала постіль білу
І вечерять подала,
Сама сіла на постелі,
Як підкошена трава.
(с. Мар'янівка).

Талановиті співаки продовжували створювати пісні з військовими мотивами, зокрема й балади, в часи Великої Вітчизняної війни. Їх підхоплювали маси і вони ставали народними, адже були створені у дусі народних пісень. Це стосується й балади "На Далекім Сході", записаної нами в с. Короваї. У ній батько на полі бою впізнає пораненого сина. У західних областях України в пісні "Йшли стрільці до бою" батько впізнає вбитого сина. У полтавській версії син живий, але помирає від ран:

1. На Далекім Сході
Батько воював,
Він здалека бачив,
Як боєць упав.
2. Він здалека бачив,
Як боєць упав,
Підійшов до нього, -
Син його лежав.

3. – Чи ти, синку, вбитий,
Чи ти, синку, спиш,
Чом до мене, сину,
Та й не говориш?
4. – Я, тату, не вбитий,
Я, тату, не сплю,
Болять мої рани,
Скоро я умру.
5. Болять мої рани,
Скоро я помру,
Зроби мені, тату,
Дубову труну.
6. Зроби мені, тату,
Дубову труну,
Пошли похоронку
Роду нашому.
7. Пошли похоронку
Роду нашому,
Нехай поминають
Синочка свого (с. Короваї).

Висновки. Експедиційний виїзд до Гребінківського району Полтавської області виявив активне побутування народної пісенності. Подніпровсько-полтавський спів зачаровує слухачів невимовною красою багатоголосого виконання, могутнім звучанням та різноманітністю репертуару. Особливою любов'ю у виконавців користуються весільні пісні, народні балади, необрядова пісенна лірика. Виконавці пам'ятають також чимало соціально-побутових пісень: деякі наймитські, козацькі та чумацькі, але особливо – рекрутські та солдатські, якими проводжали молодих хлопців в армію та на війну.

Особливою тугою відзначаються вояцькі балади. У кожному селі нам співали баладу про Ярину "На горі стоїть хатина", за частотним каталогом 23-БС-07: мати не впізнає пораненого сина, який повернувся з війни. Балада побутує у західних областях України, але найбільше записів її зроблено саме на Полтавщині. В цілому у рекрутських та солдатських піснях Гребінківщини спостерігаємо негативне ставлення співаків та персонажів пісень до війни та військових дій. Тексти пісень та їхні мелодії сповнені скорботи й туги за тими, хто йде на війну, за пораненими рідними та близькими, за беззахисними вдовами.

Список використаної літератури

1. Рекрутські та солдатські пісні // Упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. – К.: Наук. думка, 1974. – 624 с.
2. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В 3 ч. – Ч. 1. Опис. – К.: Наук. думка, 2009. – 720 с.
3. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В 3 ч. – Ч. 2. Антологія-хрестоматія. – К.: Наук. думка, 2010. – 480 с.
4. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В 3 ч. – Ч. 3. Показчики. – К.: Наук. думка, 2011. – 511 с.
5. Єфремова Людмила. Вояцькі пісні: каталогізація, динаміка жанроутворення, російські та польські впливи // Матеріали до української етнології. Вип. 7(10). – К., 2008. – С. 67-79.

Одержано редакцією – 22.10.2014. Прийнято до публікації – 16.12.2014.

Анотація. Єфремова Л., Яринчина Е. Военные мотивы в современных записях народных песен из Гребинкивщины. В статье рассмотрены результаты экспедиции в августе 2014 г. в Гребёнковский район Полтавской области. В контексте современных общественно-политических событий в Украине основное внимание сосредоточено на военных мотивах в текстах народных песен, записанных в г. Гребёнка и сёлах района. Присутствие военных мотивов опосредованно зафиксировано в свадебных песнях и непосредственно – в необрядовых лирических песнях и балладах. Особенное внимание уделено социально-бытовым песням и балладам: казацким, солдатским и рекрутским, а также их бытованию в современной культурно-общественной жизни.

Ключевые слова: Полтавщина, народные песни, социально-бытовые, рекрутские и солдатские, исполнители.

Summary. Yefremov L., Yarinchina E. Military motifs in modern recordings of folk songs from Grebinkivschinye. The article describes the results of the expedition in August 2014 Grebënkovsky district, Poltava region. In the context of contemporary social and political events in Ukraine focuses on military motives in texts of folk songs recorded in Grebinka and villages in the district. The presence of military motives indirectly recorded in the wedding songs and directly – in not ritual lyrical songs and ballads. Particular attention is paid to the social-domestics songs and ballads: cossacks, the soldiers and recruits, as well as their existence in contemporary cultural and social life.

Keywords: Poltava, folk songs, social-domestics, soldiers and recruits, performers